

Politička borba drugim (nepolitičkim) sredstvima

Vrste borbe

Odnosi u društvenoj zajednici
Ljudsko društvo je dijalektičko jedinstvo borbe i saradnje. U odnosima saradnje ljudi usklađuju svoje delatnosti i obavljaju ih tako da bi došli do zajedničkog cilja. U procesu borbe, s druge strane, oni sprečavaju jedni druge u postizanju ciljeva, razaraju rezultate delovanja jedni drugih, pa čak i uništavaju jedni druge. Zavisno od sredstava koja se koriste mogu se identifikovati različite vrste borbe. To su vojna, ekonomska, diplomatska, psihološka i druge vrste borbe. One se mogu voditi relativno nezavisno jedna od druge, u različitim vremenskim periodima, ili u isto vreme povezane u jednu celinu. Rat je pojava koja u sebe uključuje sve vrste borbe i povezuje ih u jedinstvenu celinu. Zbog toga ga je nemoguće reducirati ni na jednu od navedenih vrsta borbe.

Vojna borba se vodi oružjem, a neposredni joj je cilj fizičko uništenje neprijatelja. Ekonomska borba se vodi ekonomskim sredstvima, a cilj joj je ekonomsko iscrpljivanje neprijatelja, dok se psihološka borba, pre svega, vodi posebnom vrstom propagande, a cilj joj je vršenje određenog uticaja na svest neprijatelja, itd.

Neki naučnici samo vojnu borbu i njene neposredne efekte uključuju u pojam rata, dok druge njene vrste, kada se ispoljavaju nezavisno od vojne borbe ne nazivaju ratom. Za Gastona Butula (Bouthoul) osnovna razlika između rata i mira je statistička značaj-

nost procenta umrlih u kolektivnom političkom homicidu.¹ Drugi pak, ne poričući značaj i ulogu vojne borbe, izolovane ili povezane sa drugim njenim oblicima u pojmovnom određenju rata, smatraju da postoje ne samo vojni ratovi već i nevojne vrste ratova koje izvode iz raznovrsnosti politički uzrokovanih borbi. U tom smislu govori se o ekonomskom ratu, psihološkom ratu, ratu nerava, hladnom ratu, specijalnom ratu, itd.²

Različite vrste borbe ne razlikuju se međusobno samo po sredstvima kojima se vode i neposrednim ciljevima koji se njima žele postići, već i po karakteru političkih suprotnosti kojim duguju svoje postojanje. Najdublja razlika u tom smislu je između vojnog rata (vojnih oblika borbe), s jedne, i drugih vrsta borbe, s druge strane. Vojni rat nastaje na najvišem stepenu zaoštrenosti političkih suprotnosti između klasnih grupacija ili državnih zajednica. Početak i trajanje vojnog rata pouzdan je indikator da njegovi sudionici nisu mogli ostvariti svoje ciljeve drugim, nevojnim vrstama borbe. Te druge vrste borbe (ekonomska, psihološka, diplomatska itd.) nastaju na nižim stepenima zaoštrenosti suprotnosti između neprijateljskih socijalnih grupacija ili državnih zajednica. Na takva obeležja političke determinacije borbe, odnosno rata i ratovanja ukazao je Klauzevic. Mada je Klauzevic mislio na spoljni rat, njegova analiza i njeni rezultati primenjivi su *mutatis mutandis* i na unutrašnji rat. »Što su uzvišeniji i jači uzroci rata«, kaže on, »što više obuhvataju celo biće naroda, i što je veća zategnutost koja prethodi ratu, utoliko će se rat približavati svom apstraktnom obliku, tim će više težiti potpunom savlađivanju neprijatelja, tim više se slažu ratni ciljevi i politička svrha, i tim više rat izgleda vojnički, a manje politički. Ali, ukoliko su slabiji uzroci i zategnutosti, utoliko će se manje prirodni pravac ratnog elementa, naime sila, slagati sa linijom koju propisuje politika, utoliko više moraće rat skrenuti sa svog prirodnog pravca, utoliko više se razlikuje politička svrha od cilja idealnog

¹ Mir je, kaže Gaston Butul, »stanje u kome je procenat mrtvih u kolektivnom političkom homicidu statistički beznačajan«, dok je rat »stanje u kome je procenat mrtvih u kolektivnom političkom homicidu statistički značajan«. Za njega su termini »rat nerava«, »hladni rat« itd. »za jednu zdravu koncepciju konfliktnih pojava ista takva opasnost kakva je inflacija za novac. U tom smislu, termin »hladni rat« je manje sretan od termina »vrući mir«, jer rat nije nikada hladan«. Isto tako, termin »ekonomski rat« je »diskutabilan«, jer se ne radi, najmanje u sadašnjem stanju, o ratu, već o sudaru ekonomskih strategija izraženih u našoj epohi oštrije od nuklearne blokade«. Gaston Bouthoul, R. Carrère et J. L. Annequin: *Guerres et civilisations (de la préhistoire à l'ère nucléo-spatiale)*, Paris, »L'institute français de polemologie«, 1980, p. 17—18.

² Termin »vojni rat« a time i implicitnu osnovu za podelu na taj i druge nevojne ratove nalazimo kod A. Gramšija. A. Gramši: *O državi*, Beograd, »Radnička štampa«, 1979, str. 155—156. (Odeljak: *Politička borba i vojni rat.*)

rata i utoliko više rat kao da dobija političko obeležje».³ Političke suprotnosti rešavaju se, dakle, različitim vrstama borbe. Ukoliko ih nije moguće rešiti nevojnim oblicima borbe, one se nagomilavaju i dovode do vojnog rata. Iz toga sledi da psihološki, ekonomski, diplomatski i drugi nevojni oblici borbe (rata) postoje pre i nezavisno od vojnog rata, dok se ovaj poslednji redovno zbiva istovremeno i povezano sa nevojnim oblicima borbe. To istovremeno i povezano zbivanje vojnog rata sa drugim oblicima borbe (rata) nije ništa drugo do totalna borba, opšti rat. Zbog takve povezanosti vojne i drugih vrsta borbe u opštem ratu nastalo je uprošćeno shvatanje koje identifikuje vojni i opšti rat.

Podela na vojne i druge oblike borbe (ratovanja) nije u realnosti društvenog života odsečna. U vojnom ratu, na primer, ne uništavaju se samo ljudi, već njemu svojstvena dejstva imaju snažan uticaj i na svest svih njegovih učesnika. On, takođe, dovodi do vrlo značajnih posledica u ekonomskom životu zaraćenih strana. Isto tako, »psihološki rat« se prevashodno vodi upotrebom propagande. Ali ne samo nje, već i primenom raznovrsnih ekonomskih, diplomatskih i vojnih postupaka planiranih da proizvedu propagandne efekte. »Ekonomske ratom« se stvara ekonomska kriza koja snažno utiče na svest društva u kome je ona nastala i višestruko se odražava na njegovu vojnu snagu. Dakle, nijedna vrsta borbe ne javlja se u čistom vidu, već u uskoj povezanosti i isprepletenosti sa drugim njihovim vrstama, njima svojstvenim sredstvima i posledicama. Međutim, one međusobno, ipak, nisu toliko srasle i isprepletene da ih ne bismo mogli razlikovati.

„Psihološko ratovanje“: politička suština i psihološka sredstva

Težnja i praksa da se raznovrsnim sredstvima utiče na svest protivnika sastavni je deo političkih sukoba u celoj njihovoj istoriji. Klauzevic je lucidno zapazio da krajnji cilj rata nije uništenje neprijateljevih oružanih snaga i osvajanje njegove državne teritorije, već savladavanje njegove volje. Jer, kada su neprijateljeve oružane snage uništene a njegova državna teritorija osvojena »ipak se rat — tj. neprijateljstvo i delovanje neprijateljskih snaga — ne može smatrati kao svršen čin sve dok volja neprijateljeva« (podvukao

³ Klauzevic: *O ratu*, »Vojno delo«, Beograd 1951, str. 54.

E. K.) »nije savladana, tj. dok se njegova vlada i njegovi saveznici ne prinude da potpišu mir, ili pak narod ne prinudi da se potčini«. ⁴ Iz shvatanja da se rat u krajnjem ne vodi radi fizičkog uništenja neprijatelja, već radi vršenja uticaja na njegovu svest (ukoliko se, svakako, isključe ratovi fizičkog istrebljenja) izveden je zaključak da je rat jedna vrsta persuazije, doduše neekonomične, opasne i neprijatne, ali vrlo efikasne kada su druga sredstva rešavanja političkog sukoba iscrpljena. ⁵

Međutim, politički sukobi se ne rešavaju samo ratom, odnosno vojnim ratom, već i drugim oblicima borbe. Vojnim, odnosno opštim ratom oni se razrešavaju samo kada su se druga sredstva pokazala neefikasnim. U skladu s tim, ni vršenje uticaja na svest neprijateljskih grupacija, radi realizacije izvesnih političkih ciljeva, ne vrši se niti isključivo niti pretežno opštim, odnosno vojnim, ratom. Štaviše, nužno je razlikovati psihološke implikacije oružanih dejstava u ratu od »psihološkog ratovanja«. Jer, ta dejstva se izvode masovnom i organizovanom upotrebom oružja, a neposredan cilj im je fizičko uništenje neprijatelja. Ona, svakako, proizvode i određene posledice u svesti neprijateljskih grupacija, ali one nisu planirane, već jednostavno nastaju kao objektivne posledice tih dejstava. Psihološka dejstva, »u psihološkom ratu«, naprotiv, izvode se korišćenjem propagandnih i njima komplementarnih sredstava, s neposrednim ciljem da se utiče na svest neprijateljskih grupacija. I u tim dejstvima koriste se vojna sredstva, ali osnovni i prvenstveni cilj njihove upotrebe nije fizičko uništenje neprijatelja, mada se u njima i fizički uništavaju njegove snage, već uticaj na njegovu svest i osećaje u skladu sa željenim političkim ciljevima. ⁶

»Psihološko ratovanje« je integralni deo političkih procesa u toku cele istorije ljudskog društva. Prve zapise o njegovoj primeni u ratu nalazimo kod Herodota, a koristio ga je Temistokle. Pa ipak, o psihološko-propagandnim dejstvima, koja se obuhvataju savremenim pojmom »psihološko ratovanje«, možemo govoriti tek od modernog doba koje se karakteriše postojanjem javnog mnjenja i razvije-

⁴ Klauzevic, *ibidem*, str. 56.

⁵ Linebarger, M. A. Paul: *Psychological Warfare*, »Combat Forces Press«, Washington 1954., p. 30.

⁶ O upotrebi fizičkog nasilja kao sredstva »psihološkog ratovanja« videti u mom radu »Terorizam kao sredstvo psihološkog ratovanja i propagande«, Arhiv za pravne i društvene nauke, br. 1—2, 1980, st. 185—196. Strani čitalac se sa ovim radom može upoznati u njegovom francuskom, engleskom, nemačkom, ruskom, italijanskom, španskom i arapskom prevodu objavljenom u časopisu: *Questions actuelles du socialisme*, No 8, 1981, odnosno u njegovim izdanjima na naznačenim jezicima.

ranio postalo podrveje
"spec. rata".

nih mogućnosti uticaja na svest ljudi i velikih društvenih grupacija. Od tog vremena se razvija organizovana, sistematska delatnost u miru i ratu, kako u civilnoj tako i u vojnoj sferi društva, čiji je cilj uticaj na svest neprijateljskih (unutrašnjih i spoljnih) društvenih grupa, a u interesu vladajućih političkih snaga određene zemlje.

Uprkos takvih obeležja svoga nastanka i razvoja, ni do danas ne postoji jedinstveno određenje (ili preovlađujuće) sadržaja ključnih pojmova i ključnih termina koji se koriste u teoriji i praksi »psihološkog ratovanja«. Naprotiv, ono je pod snažnim pritiskom političkih i ideoloških podela savremenog sveta, te je, stoga, sâmo postalo područjem »psihološkog ratovanja«.

U američkoj literaturi koriste se termini »psihološke operacije« (*psychological operations*) »psihološki rat« (*psychological war*), »psihološko ratovanje« (*psychological warfare*) i »kontrola mišljenja« (*mind control*). Britanci su dugo vremena za oznaku aktivnosti koje se u SAD nazivaju »psihološkim ratovanjem« upotrebljavali termin »političko ratovanje«. Od drugog svetskog rata oni usvajaju američku terminologiju.⁷ U zadnje vreme u američki politički rečnik ulazi ponovo termin »političko ratovanje« (*political warfare*) za oznaku aktivnosti koje su uključene u pojam »psihološko ratovanje«.⁸

Na francuskom govornom području Evrope koriste se termini »psihološka akcija« (*action psychologique*), »psihološki rat« (*la guerre psychologique*) i »psihološka bitka« (*combat psychologique*).⁹

Najširi pojam na Zapadu je »psihološka operacija«, odnosno »psihološka akcija«. On obuhvata propagandne aktivnosti koje se koriste u ratu i političkim sukobima uopšte, radi uticaja na moral i, prema tome, stavove socijalnih grupa koje mogu biti neprijateljske, prijateljske i neutralne. One su u neposrednoj funkciji političke i vojne strategije određene zemlje. »Psihološko ratovanje« uključuje u sebe samo deo tih aktivnosti i to onaj koji je usmeren na neprijatelja, njegovo stanovništvo i njegove oružane snage. On »obuhvata upotrebu propagande protiv neprijatelja zajedno sa takvim drugim

⁷ Detaljnije videti u Daugherty, W: *Origin of PSYOP Terminology, The Art and Science of Psychological Operations*, Vol. I, Washington, 1976., p. 18 i dalje.

⁸ Jacquelyn K. Davis: *Will The United States Formulate and Implement a Grand Strategy for Global Freedom?*, u knjizi: *Towards A Grand Strategy for Global Freedom*, Ed. Geoffrey Stewart-Smith, »Foreign Affairs Publishing Co Ltd«, London, 1981. p. 56.

⁹ Cremer B., Schalbroeck: *Un exemple de communication sociale dirigée: L'action psychologique en cas de guerre ou de conflict*, La communication sociale et la guerre, Bruxelles, 1974, p. 249—252.

operativnim merama vojne, ekonomske ili političke prirode koje su namenjene da dopune propagandu».¹⁰

Te aktivnosti mogu biti strategijskog i taktičkog karaktera. Strategijskim se nastoje postići težišni, dugoročni ciljevi. Na taktičkom nivou ostvaruju se, naprotiv, ograničeni ciljevi i postižu brzi efekti koji su obično u neposrednoj funkciji konkretnih vojnih dejstava. U tom slučaju se ne radi o ratu, već o psihološkoj bici, koja može biti napadna i odbrambena.

U sovjetskoj teoriji »psihološki rat«, odnosno »psihološko ratovanje«, isključivo se tretira kao sredstvo ideološke i političke borbe imperijalizma protiv socijalizma, nacionalnooslobodilačkih pokreta i društvenog progresa uopšte. To je izrazito sredstvo antikomunizma i antisovjetizma. Taj fenomen je duboko utkan u sve vrste i oblike mirnodopskog i ratnog delovanja imperijalista savremenog doba. Glavno mu je sredstvo buržoaska propaganda dopunjena mnoštvom vojnih, ekonomskih i drugih mera i postupaka. U prvoj polovini pedesetih godina u SSSR-u je počeo da se upotrebljava termin »ideološka diverzija« kao drugo (i navodno pravo) ime za buržoasku propagandu i »psihološki rat«. Takvo kvalifikovanje »psihološkog rata« izvodi se iz obeležja buržoaske propagande kao instrumenta buržoaske ideologije i politike. Ona predstavlja manipulaciju masama radi njihovog potčinjavanja interesima vladajuće klase. Stoga, »psihološke operacije« u ratu predstavljaju »političko-propagandno obezbeđenje« rata koji vode imperijalističke zemlje.

S druge strane, »komunistička (socijalistička) propaganda« služi se naučnim saznanjima o društvenim procesima i predstavlja delatnost čiji je cilj političko prosvetčivanje i organizovanje masa. Ona ima izrazito progresivna obeležja, namenjena je radničkoj klasi koja, naoružana takvim saznanjima, postaje nosilac socijalističkog preobražaja društva. Njen posebni pojavni oblik je spoljnopolićka propaganda koju sprovodi socijalistička država.¹¹

Interesantno je istaći da takvo razlikovanje »psiholoških operacija« i »psihološkog ratovanja«, s jedne, i propagande socijalistićke države, s druge strane, nije smetnja da se u SSSR-u uvede u upotrebu termin »specijalna propaganda« i sprovode njoj svojstvene

¹⁰ Linebarger, *ibidem*, p. 40.

¹¹ O sovjetskim shvatanjima »psihološkog ratovanja«, »ideološke diverzije«, kao i »buržoaske« i »socijalistićke« propagande videti: Beglov, S. I.: *Vnešnepolićeskaja propaganda, Oćerk teorii i praktiki*, Moskva, 1980, i Artamonov, J. J.: *Oružie obrećennyh, Sistemnyj analiz ideologićeskoj diversii*, Minsk, 1981.

aktivnosti koje, nezavisno od verbalnih iskaza sovjetskih teoretičara i propagandista, imaju istovrsna ishodišta, sadržaje i ciljeve kao i »psihološko ratovanje«. Očito je da se ovde, u određivanju terminologije i definisanju pojmovne aparature psihološko-propagandnih dejstava, radi o jednom od javnih oblika »psihološkog ratovanja« karakterističnog za savremeni politički podeljeni svet.

I »psihološko ratovanje« i »specijalna propaganda« po svom ishodištu i svojim ciljevima instrumenti su politike, njeno »produženje drugim sredstvima«, dakle, u biti politički proces. A ono što je u njima psihološko, odnosno specijalno, odnosi se samo na prirodu njihovih sredstava i načine njima svojstvenog delovanja. Pa čak i kada se u njima upotrebljavaju druga, nepsihološka sredstva, ona se upotrebljavaju kao dopuna propagandi kao njihovom osnovnom sredstvu.

»Psihološko ratovanje« (»specijalnu propagandu«) karakterišu dve vrste međusobno suprotstavljenih aktivnosti. S jedne strane, to su propagandne i njima komplementarne aktivnosti kojima se korišćenjem vojnih, ekonomskih, političkih, moralnih i drugih slabosti neprijateljskih grupacija nastoji uticati na njihova mišljenja, emocije, stavove i ponašanje u skladu sa političkim interesima i aspiracijama onih snaga koje te aktivnosti sprovode. S druge strane, to su aktivnosti (političke, idejne, edukativne, vojne i druge) kojima se pruža otpor takvom delovanju napadača i nastoji onemogućiti realizacija njegovih ciljeva. Prve bi mogli nazvati ofanzivnim, a druge defanzivnim psihološko-propagandnim dejstvima.

To je takva borba u kojoj se manifestuju nastojanja čiji je cilj da se posredstvom uticaja na svest pripadnika neprijateljskih socijalnih grupacija one dobrovoljno potčine napadaču u uverenju da to čine u sopstvenom interesu, s jedne, i nastojanja čiji je cilj da se to spreči, s druge strane.

Unutrašnje i spoljno „psihološko ratovanje“

U postojećim doktrinama »psihološkog ratovanja«, odnosno »specijalne propagande« s pravom se ističe da se ti fenomeni ispoljavaju u odnosima između neprijateljskih grupacija, za razliku od drugih vrsta »psiholoških operacija« i propagande. Međutim, kada te grupacije konkretno identifikuju njihovi tvorci i realizatori krajnje su jednostrani. Oni govore samo o spoljnom neprijatelju, odnosno »specijalna propaganda« i psihološko ratovanje za njih su

fenomeni koji se isključivo ispoljavaju u odnosima između država, ili jedne države i neke druge spoljne socijalno-političke grupe. Zanimaruje se, dakle, činjenica da su globalna društva duboko klasno i politički podeljena, te da se stoga vodi raznovrsna borba između njegovih suprotstavljenih delova. A ona uključuje i onaj oblik političke borbe kojim se nastoji, u manjem ili većem stepenu, oblikovati i strukturirati svest realnog i potencijalnog neprijatelja. Stoga su »psihološko ratovanje« i »specijalna propaganda« pojave koje se manifestuju ne samo u odnosima između država, ili jedne države i neke druge spoljnopolitičke grupacije već i unutar globalnih društava. Ona su sastavni deo i pojavni oblik ne samo spoljne već i unutrašnje politike.

Osnovno obeležje političkom ponašanju buržoazije i birokratskih grupacija našega doba daje težnja, i na njoj konstituisana praksa, da se na radničku klasu izvrši takav uticaj koji će je od subverzivne snage eksploatatorskog poretka pretvoriti u snagu koja će taj poredak prihvatiti kao normalan socijalni okvir svoga življenja. Raznovrsna su sredstva i načini delovanja kojima se radnička klasa od najžešćeg neprijatelja svih vidova eksploatacije nastoji preobraziti u saradnika vladajućih klasa i vladajućih grupa uopšte. Pomoću njih se, takođe, želi stvoriti takvo psihosocijalno stanje u kome se nužda i prisila doživljavaju kao sloboda. Stoga, nikada u istoriji nije bila izraženija razlika između činjenica o slobodi i iluzija o slobodi kao što je to danas u eksploatatorskim društvima. U njima se mišljenja i stavovi ljudi samo prividno formiraju kao izraz slobode mišljenja. Jer, na njih presudan uticaj vrše verski, školski, pravni, informativni, politički, kulturni i drugi »ideološki aparati države«, o čijoj su nam ulozi i aktivnosti dragocene teorijske analize ostavili Gramši, Altise i Kariljo. Ako tome dodamo činjenicu da se u vršenju ovoga uticaja vladajuće političke snage često koriste istim tehnikama kao i u »psihološkom ratovanju« sa spoljnim neprijateljskim grupacijama¹² onda postaje jasno kakve su duhovne slobode u tim društvima. Jedan od osnovnih načina ukidanja ili sužavanja tih sloboda je manipulisanje javnim mnijenjem, tj. njegova upotreba kao sredstva za strukturiranje i oblikovanje socijalnih i političkih stavova u skladu sa željama i potrebama vladajućih političkih snaga. Osnova ove manipulacije je informacija, koja je sve manje obaveštenje a sve više neposredno strukturiranje i oblikovanje takve svesti koja isključuje kritično mišljenje. Svest se posredstvom informacija

¹² Videti, Carol Ackroyd et al.: *The Technology of Political Control*, Penguin Books, 1977.

Informacija
vo!
svoje
sini posao

neposredno oblikuje svesno i namerno, i to pretežno sredstvima komunikacija, koja su pretvorena u organe vladanja određenih društvenih grupa. Takvo javno mnjenje pruža ljudima veliki broj raznovrsnih nazora — političkih, moralnih, verskih i drugih. Ono vrši snažan pritisak na razum pojedinca, prodire u samu njegovu ćud, ovladava njima iznutra, te ga na taj način oslobađa potrebe da kritički misli i stvara vlastite sudove.

Vladajuće oligarhije su do savršenstva usavršile tehnike manipulisanja javnim mnijenjem. Način, izbor i trenutak saopštavanja informacija, usavršena pojmovna i stilistička sredstva, stavovi zaodnuti objektivnim izveštavanjem u sredstvima javnog komuniciranja samo su neki pokazatelji stepena usavršenosti tih tehnika.

Bilo bi, svakako, kranje jednostrano kada bi celokupnu delatnost »ideoloških aparata države« reducirali na »psihološko ratovanje«. Jer, oni su nosioci i drugih delatnosti koje se ne mogu podvesti pod taj pojam. Ponovimo, »psihološko ratovanje« je proces koji se ispoljava isključivo između neprijateljskih društvenih grupa. Iz toga sledi da samo jedan deo njihovih aktivnosti spada u domen »psihološkog ratovanja«. A njega u biti karakteriše primena nasilja, shvaćenog ne samo kao fizičke represije već i ideološke i političke manipulacije, u takvom strukturiranju i oblikovanju svesti tih grupacija i njome određenog političkog ponašanja koje je suprotno njihovim objektivnim interesima. Rezultat je tragičan: te grupe ili njihovi delovi objektivno politički deluju u interesu vladajućih, njima neprijateljskih snaga, u subjektivnom uverenju da na taj način deluju u skladu sa svojim interesima. Međutim, retko se ovaj proces ispoljava u čistom vidu. U realnosti društvenog života najčešća je situacija u kojoj je vrlo teško jasno razgraničiti aktivnosti »ideoloških aparata države« koje spadaju u »psihološko ratovanje« od onih koje u njega ne spadaju. Ti »aparati« vrše obrazovanje, prenose podatke o ljudima i događajima i šire određena saznanja koja su nužna za opstanak i razvoj društva nezavisno od njegove konkretne klasne strukture i političke organizacije. Ali, oni te delatnosti obavljaju na način koji obezbeđuje razvoj i jačanje ideja i vrednosti koje su u interesu očuvanja određenog društvenog poretka, određenog tipa političkog sistema pa i njegovog konkretnog oblika, nastoje da vladajuće misli budu misli vladajućih društvenih i političkih snaga. Oni se, istovremeno, suprotstavljaju idejama i vrednostima koje to društvo i njegovu političku organizaciju realno ili potencijalno osporavaju. Stoga se u tim delatnostima ispoljava nastojanje koje bismo mogli okarakte-

risati kao preventivno psihološko-propagandno delovanje koje je u funkciji ostvarivanja ciljeva »psihološkog ratovanja«.

Znajući ovo, shvatanje po kome je svest društvenih grupa, pa i radničke klase, puki odraz njihovog društvenog položaja javlja nam se kao krajnja simplifikacija. Ona nam jasno pokazuje da ta svest prosto ne nastaje, već se stvara u čemu interesi i aktivnost vladajućih grupa imaju izuzetnu ulogu.

Međutim, ofanzivnim »psihološko-propagandnim operacijama« ne koriste se samo vladajuće već i druge političke snage. To mogu biti progresivne grupe koje se bore protiv reakcionarnog režima, ili reakcionarne grupe koje se bore protiv progresivnog društvenog poretka, njemu svojstvenih odnosa i institucija. U nedostatku sposobnosti za efikasnu vojnu borbu one se koriste psihološko-propagandnim delovanjem u ostvarenju svojih političkih ciljeva. Konkretnije, tim delovanjem one nastoje da u institucije režima unesu nemir, da u njima razviju osećanja nesigurnosti i straha, da ih navedu na pogrešne političke procene i postupke, da ih psihološki destabilizuju i dezorganizuju, da im smanje efikasnost ili da ih učine potpuno neefikasnim u vršenju njihovih funkcija, te da ih na taj način kompromituju u domaćoj i međunarodnoj javnosti.

Drugi vid »psihološkog ratovanja«, koji se u postojećim političkim doktrinama priznaje kao njegov jedini vid, jeste onaj koji se ispoljava u odnosima između različitih država, ili između jedne države i nekog drugog spoljnog političkog subjekta. Već je rečeno da je ono sastavni deo političkih borbi u međunarodnim odnosima u celoj istoriji ljudskog društva. Međutim, savremeno međunarodno »psihološko ratovanje« razlikuje se od njegovih ranijih istorijskih oblika u tolikoj meri da je sasvim opravdano o njemu govoriti kao o kvalitativno novoj pojavi. Od njih se ono razlikuje u nekoliko svojih bitnih obeležja.

1) Njegovi neposredni subjekti su nove specijalizovane institucije države, čija je efikasnost toliko izražena da se ne može porediti sa bilo kojim državnim ili nedržavnim subjektom toga delovanja u prošlosti.¹³ Radi se o javnim i tajnim, civilnim i vojnim institucijama koje praktikuju sistematsku psihološko-propagandnu aktivnost us-

¹³ O obeležjima nekih od tih institucija u Francuskoj, V. Britaniji, Saveznoj Republici Nemačkoj, Italiji, Grčkoj, Turskoj, Brazilu, Rodeziji i Južnoj Africi, SAD, kao i podacima indikativnim za namere nekih drugih zemalja da takve institucije razviju, videti: P. Watson: *War on the Mind, The Military Uses and Abuses of Psychology*, »Hutchinson of London«, London 1978., p. 380—387.

merenu ka zemlji ili regionu sveta u kojima se želi ostvariti uticaj u skladu sa interesima političkih snaga koje iza njih stoje. Na taj način se vodi borba za ideološku i političku prevlast u određenoj zemlji ili regionu sveta.

2) Tehnike psihološko-propagandnog delovanja danas su takve da omogućavaju efikasno širenje ideja, odnosno uticanje na svest ogromnog broja ljudi na vrlo velikim prostornim distancama. Nijedna od ranijih epoha u razvoju čovečanstva nije raspolagala ni približno takvim tehnikama (radio, televizija, sateliti, štampa i druga specijalizovana sredstva namenjena za vršenje propagandnog delovanja u vojne svrhe).

3) Savremena psihološko-propagandna dejstva (u miru i ratu) razlikuju se od njihovih ranijih istorijskih oblika neuporedivo većim osloncem na naučna saznanja. Za njihovu uspešnost nužno je solidno poznavanje ekonomskih, klasnih, političkih, kulturnih, psiholoških i drugih obeležja društava i socijalnih grupacija na koje se želi uticati. Iz toga proističe potreba oslanjanja na saznanja mnogih nauka, kao što su: sociologija, socijalna psihologija, psihologija ličnosti,¹⁴ kulturna antropologija, socio i psiholingvistika, ekonomske, političke i druge društvene nauke, kao i mnoge tehničke pa i medicinsko-biološke nauke. Iz te potrebe su, takođe, stvorene nove naučne discipline koje su u neposrednoj funkciji psihološko-propagandnih dejstava. Zbog ovakvog odnosa »psihološkog ratovanja« prema nauci u njemu je razvijena dihotomija na nauku i veštinu, pa se govori o nauci i veštini psiholoških operacija i »psihološkog ratovanja« u njegovom sklopu.

4) Tehnologija savremenih psihološko-propagandnih dejstava znatno je složenija nego u ranijim periodima. Ona se danas, u osnovi, sastoji iz sledećih faza:

a) određivanje i definisanje populacije na koju će biti usmereno psihološko-propagandno delovanje (stanovništvo jednog regiona, zemlje u celini ili njegovi određeni delovi);

b) identifikacija mišljenja, emocija i stavova u toj populaciji;

¹⁴ P. Watson navodi da je radi skupljanja građe za svoju knjigu posetio 8 zemalja severne Amerike, Evrope i Srednjeg istoka. Tom prilikom je konstatovao da se 146 posebnih institucija bavi vojnom psihologijom. Većina njih (130) je u SAD, a samo 80 ih se nalazi u oružanim snagama. O nekima od njih Watson daje detaljnije podatke. Videti P. Watson: *War on the Mind. The Military Uses and Abuses of Psychology*, Ibidem, p. 462—468.

c) identifikacija i analiza tekućih i trajnijih slabosti (ranjivosti) te populacije sa stanovišta ciljeva koji se žele psihološko-propagandnim delovanjem postići;

d) određivanje vrste, sadržaja, forme propagandnih poruka, njihova izrada i izbor najpogodnijih kanala njihovog rasturanja, odnosno doturanja;

e) doturanje, odnosno rasturanje, propagandnih poruka;

f) analiza efekata psihološko-propagandnog delovanja.

Svaka od ovih faza uključuje mnoge visokostručne, pa i umetničke poslove. Njih obavljaju raznovrsni specijalizovani stručnjaci i umetnici.

5) Objektivni značaj savremenih psihološko-propagandnih dejstava danas je veći nego ikada ranije. U današnje vreme nemoguće je ostvariti iole značajniji politički cilj bez podrške širokih narodnih slojeva i njihove visoke motivacije u njihovom ostvarenju. A ta podrška i motivacija ne mogu se obezbediti grubom represijom, već prefinjenim sredstvima i metodama uticaja na svest realnih i potencijalnih učesnika željenih političkih procesa. Zato je borba »za srce i dušu« poprimila takve razmere i takav intenzitet kao nikada u istoriji ljudskog društva.

Delotvornost strategije „psihološkog ratovanja“

1. Vojni rat je bio oduvek, a posebno danas, vrlo skupo i opasno sredstvo ostvarenja političkih ciljeva. Upravo zbog toga jedan od osnovnih postulata racionalnog političkog delovanja jeste da se u ostvarenju tih ciljeva odaberu i primene oni načini i sredstva koja su manje skupocena pri uspehu, a manje opasna u slučaju neuspeha. Jedno od tih sredstava i načina je »psihološko ratovanje«. Koriste ga kako najmoćnije institucije savremenog sveta — države tako i male nedržavne političke grupe. Stoga je zabluda tvrditi da je ono isključivo strategija vojno inferiornih grupa i pokreta.¹⁵

Na celishodnost te strategije izvanredno je ukazao Klauzevic. Za njega postoji »jedno osobeno sredstvo, koje utiče na verovatnoću uspeha bez savlađivanja neprijateljske oružane sile: to su pothvati

¹⁵ »Kod inferiorne sile jedini mogući vojni nadomestak je psihologija; tj. manipulisanje neprijatelja kroz takva sredstva kao što je prevara, iznenađenje, sabotaža, politika i tome slično«. R. Bathurst: *Two Languages of War, Soviet Military Thinking*, Ed. D. Leebaert, London, 1981, p. 37.

koji imaju neposredan politički značaj. Ako ima pothvata koji su naročito pogodni da raskinu ili parališu saveze naših neprijatelja, da nama pribave nove saveznike, da podstaknu političke činioce u našu korist itd. — lako je pojmljivo, koliko to može pojačati verovatnoću uspeha i *postati mnogo kraći put do cilja, no što je savlađivanje neprijateljskih snaga*«. ¹⁶ (podvukao E. K.).

Pa čak i onda kada se uspeh ne može u celosti ostvariti na ovaj način, o kome govori Klauzevic, već kada se on nastoji postići oružanom borbom, »psihološko ratovanje« je njen komplementarni deo kojim se smanjuju »troškovi« i rizici vojnog rata.

Ukažimo samo na neke pojave u savremenom društvu koje ubedljivo pokazuju delotvornost ove strategije.

Snage dominacije savremenog buržoaskog društva koriste tehnički i naučni progres da bi napredne društvene snage, a na prvom mestu radničku klasu, što više prilagodili postojećem sistemu.

Ne radi se ovde, pre svega, o brutalnim metodama borbe protiv »komunističke opasnosti«, već o idejnoj aktivnosti kojom se istorijski nosilac revolucionarnog preobražaja građanskog društva nastoji pretvoriti u njegovog čuvara. Ne usvajajući markuzijansku misao po kojoj je današnja radnička klasa prestala biti revolucionarna snaga, evidentno je da je ta aktivnost rezultirala u prodoru građanske ideologije i političkog ponašanja u redove i organizacije radničke klase, u otupljivanju revolucionarne oštice njene borbe, i u faktičkom prihvatanju buržoaskom društvu svojstvenih odnosa i institucija. Na taj način buržoazija sprečava kvalitativnu društvenu promenu savremenog građanskog društva, odlaže socijalističku revoluciju i čini je krajnje neizvesnom. U oceni ovih procesa Savez komunista Jugoslavije je vrlo precizan.

»Sem toga, u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama«, kaže se u Programu SKJ« znatno je pojačana i praksa takozvanog ekonomskog »potkupljivanja« delova radničke klase. Ta praksa je osnova oportunističkih i reformističkih tendencija u radničkoj klasi, sprečava njeno jedinstvo, zamagljuje njenu svest i klasnu solidarnost u borbi za socijalizam, apsolutizira parlamentarne oblike borbe kao jedino ispravne, zapostavljajući druga sredstva borbe koja u određenim uslovima i okolnostima omogućavaju veći uspeh. U takvim uslovima vladajući vrhovi uspevaju da konsoliduju i učvrste buržoasko-demokratske forme države i da, za određenu fazu društvenog razvitka,

¹⁶ Klauzevic, *ibidem*, st. 59.

usmere klasnu borbu na kompromis s radničkom klasom, putem pojedinačnih reformi i materijalnih koncesija, uz stvaranje odgovarajućih iluzija. Procesi te vrste zaoštavaju protivrečnosti i ideološku borbu u samoj radničkoj klasi, otežavaju njeno jedinstvo i slabe njene revolucionarne snage.¹⁷

Istorija socijalizma nam vrlo ubedljivo pokazuje kakav i koliki može biti uticaj birokratije na svest i ponašanje radničke klase. U određenim istorijskim uslovima ona može toliko indoktrinirati radničku klasu (doduše nedovoljno razvijenu kao klasu, čija je svest podložna fetišiziranju države i vlasti uopšte) da ta klasa jedan totalitarni, nedemokratski, birokratsko-monopolistički društveni poredak doživljava kao razvijeni socijalizam pa čak i komunizam, a birokratsko-etatističku kontrarevoluciju kao produbljenje socijalističke revolucije. U tom kontekstu, ona svoju realnu socijalnu i političku obespravljenuost može doživljavati kao »demokratiju novog tipa« koja daleko prevazilazi vrednosti buržoaske demokratije. Tako izmanipulisana radnička klasa može se angažovati u ratnom pohodu protiv druge socijalističke zemlje u iskrenom uverenju da na taj način brani tekovine socijalizma, donosi sreću i pruža »bratsku pomoć« radničkoj klasi druge socijalističke zemlje. Takvo njeno ponašanje pouzdan je indikator da je birokratija izašla kao pobednik iz »psihološkog rata« sa radničkom klasom sopstvene zemlje oblikujući i strukturirajući njeno mišljenje i ponašanje u skladu sa svojim partikularnim potrebama i aspiracijama.

U međunarodnim razmerama imperijalističke i hegemonističke snage sprovode takvu strategiju psihološko-propagandnih dejstava kojom se šire jedne i suzbijaju druge političke ideje, stavovi i vrednosti. Njihov cilj je očuvanje i širenje idejne i političke prevlasti u nekoj zemlji ili regionu sveta. Vodi se sistematska borba za »ljudska prava«, za zaštitu i ekspanziju vrednosti »slobodnog sveta«, a protiv »komunističke opasnosti«, za »socijalizam gde god je on ugrožen«, a protiv »imperijalizma« i raznovrsnih oblika »revizionizma«. Otvoreno ili prikriveno daje se manja ili veća podrška grupama na vlasti ili onima koje teže da preuzmu vlast. Koje će to grupe biti zavisi od njihovog realnog ili potencijalnog ponašanja, odnosno stepena usklađenosti njihovog idejnog i političkog delovanja sa interesima imperijalističkih i hegemonističkih snaga. Naša zemlja je, na primer, u celom posleratnom periodu bila izložena propagandnim dejstvima čiji je cilj bio da se ojačaju ideje i vrednosti buržoaskog društva i

¹⁷ VII kongres SKJ, Program SKJ, Beograd, Kultura, 1958. st. 227—228.

njemu svojstvene političke snage i organizacije, s jedne, i ideje, vrednosti i nosioci etatističkog socijalizma, s druge strane. Planirani ciljevi najčešće su se želeli postići raspirivanjem podozrenja i mržnje među narodima i narodnostima Jugoslavije, i stvaranjem rascepa između naroda, s jedne, i rukovodstva zemlje, s druge strane. Najdramatičniji oblik toga delovanja nesumnjivo je Staljinov napad na KPJ 1948. godine i pritisci SSSR-a i drugih članica Informacionog biroa na našu zemlju.

Psihološko-propagandna dejstva imaju vrlo naglašenu ulogu u pripremi oružanih agresija i vojnih intervencija. Savremeni politički život pruža nam obilje podataka koji ubedljivo pokazuju da se ovi vidovi primene oružane sile duže vremena brižljivo psihološko-propagandno pripremaju. Sistematski se deluje na stanovništvo i oružane snage zemlje — planirane žrtve agresije, u njoj se podstiče, stvara i jača defetizam, vrši se njena psihološka, idejna i politička destabilizacija. Posebno obeležje propagandnom delovanju daje naglašavanje da je socijalizam u toj zemlji toliko »ugrožen«, odnosno »komunistička opasnost« u njoj toliko porasla, da se oružana agresija ili vojna intervencija sama po sebi nameće kao jedini logički celishodan korak u odbrani »socijalizma« ili »slobodnog sveta«. Ovaj sadržaj prožima i propagandno delovanje prema sopstvenoj javnosti i svetskom javnom mnenju. Na taj način nastoji se legitimizirati oružana agresija ili vojna intervencija. Retko je naći vojnu intervenciju ili oružanu agresiju u savremenom dobu koja nije pripremana na ovakav način. Izuzetno, kada to nije iz određenih razloga bio slučaj, psihološko-propagandno legitimiziranje oružane agresije ili vojne intervencije vršeno je u toku i neposredno posle njih.

U opštem ratu »psihološko ratovanje« je njegova vrlo značajna komponenta. Sredstva javnog informisanja (radio, televizija, štampa itd.) postaju njegovi prvorazredni instrumenti. U dejstvo se stavljaju i tajne radio-stanice, aktiviraju se specijalizovane vojne jedinice i civilne institucije za psihološko-propagandna dejstva. Korišćenjem ranije prikupljenih i obrađenih podataka o neprijatelju, kao i podataka o njegovim tekućim obeležjima izvode se intenzivne psihološko-propagandne aktivnosti strategijskog, operativnog i taktičkog karaktera. One se precizno usklađuju sa odgovarajućim oružanim dejstvima postajući tako njihov komplementarni deo.

Te aktivnosti se, takođe, koriste u stabilizaciji i proširenju uspeha, ili smanjenju i neutralizaciji neuspeha oružanih aktivnosti. U prvom slučaju, agresor nastoji da narod porobljene zemlje privoli na saradnju, da obezbedi legitimitet kvislinškoj vlasti i njenim voj-

nim formacijama, da agresiju prikaže kao oslobođenje, i tome slično. U drugom slučaju, vojno poražene snage nastoje da psihološko-propagandnim dejstvima spreče realizaciju tih namera agresora, unose rasulo i nesigurnost u njegove redove i postepeno stvaraju uslove za borbe širih razmera.

Prema tome, strategijom »psihološkog ratovanja« reakcionarne i konzervativne snage savremenog sveta mogu umirivati snage socijalnog prevrata, odlagati socijalističku revoluciju, reducirati je na njenu političku komponentu pa čak vršiti i birokratsku kontrarevoluciju u uslovima nerazvijene radničke klase i izražene opšte zaostalosti društva. Njome se, takođe, mogu u međunarodnim odnosima ostvarivati politički ciljevi (borba za očuvanje i proširenje sfera uticaja) koji su se nekada i negde ostvarivali oružanom borbom. Ona, takođe, može biti pogodan instrument manipulacije radničkom klasom i širokim narodnim slojevima u vođenju agresivnih ratova, pripreme i izvođenja oružanih agresija i vojnih intervencija. U povezanosti sa vojnim i drugim oblicima borbe u opštem ratu »psihološko ratovanje« ima izuzetnu ulogu kako u okviru opštih ratnih napora, tako i u konsolidaciji i proširenju njihovih uspeha, odnosno umanjivanju i neutralizaciji neuspeha.

Zbog takvih svojih obeležja, a kada je ne samo nuklearni već i konvencionalni rat sve više iracionalan, ovo »ratovanje« je sve intenzivnije kako u međunarodnim odnosima tako i u odnosima između neprijateljskih grupacija unutar globalnih društava. Doduše, ono se ne objavljuje, vodi se pretežno prikriveno i tajno, a njegovi sudionici najčešće i ne priznaju njegovo postojanje. U međunarodnoj zajednici do sada su učinjeni ozbiljni pokušaji da se zabrani vojni rat, dok nije poznat nijedan pokušaj da se zabrani »psihološki rat«.

Strategija »psihološkog ratovanja« kao sredstvo ostvarenja političkih ciljeva reakcionarnih snaga savremenog sveta ozbiljno ugrožava bezbednost malih i srednjih zemalja. Otuda proističe potreba njihove snažne odbrane ne samo od klasičnih već i modernih vrsta agresije. Ona se u jugoslovenskom društvu najpotpunije postiže daljim razvojem socijalističkih samoupravnih odnosa u svim sferama društva, opštenarodne odbrane i društvene samozaštite kao njihovog nastavnog dela, jačanjem bratstva i jedinstva, nestvrstane politike u međunarodnim odnosima, i, na toj osnovi, daljim jačanjem moralno-političkog jedinstva i psihološke otpornosti svih radnih ljudi i građana, odnosno jugoslovenske zajednice kao celine.